

REVIEW OF RESEARCH

ISSN: 2249-894X

IMPACT FACTOR : 5.7631 (UIF)

VOLUME - 12 | ISSUE - 4 | JANUARY - 2023

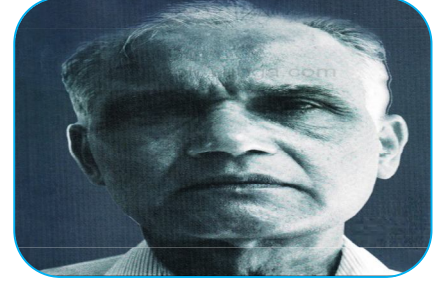
एस. एल. भैरप्पा यांचे भारतीय साहित्यातील स्थान

प्रा. किशोर यादवराव बुटले

मराठी विभाग प्रमुख, अमोलकचंद महाविद्यालय, यवतमाळ.

प्रास्ताविक :

संतेशिवर लिंगणय्या उर्फ एस.एल. भैरप्पा भारतीय वाङ्मय विश्वातील एक प्रसिद्ध नाव समर्थ लेखणीतून कसदार साहित्य निर्माण करणारा मोठा साहित्यिक. वयाच्या अठराव्या वर्षी 'भीमकाय' नावाची पहिली कादंबरी लिहिणारा हा लेखक पुढे इतका लिहायला लागला की, तो अनेक पुरस्कारांनी सन्मानित झाला. मानवी जीवनातील विविध अंगांना स्पर्श करून त्यातील धागे—दोरे अतिशय संवेदनशीलपणे उलगडून दाखविणारा आणि आपल्या शब्दांना लिलया अर्थ प्राप्त करून देणारा हा लेखक विरळाच.

टॉकीजमधून डोअर किपरच्या नोकरीपासून तर महाराष्ट्राची राजधानी मुंबईत येऊन रेल्वेस्टेशनवर हमाली करून आपली अनुभव श्रीमंती वाढवणारा... पुढे अशा प्रतिकूल परिस्थितीतही वाट काढून, वार लावून आपले शिक्षण पूर्ण करणारा, आज साहित्य अकादमीपर्यंत पोहचलेला, मानवी जीवनातील वेगवेगळ्या समस्यांना अत्यंत विलक्षण आणि समंजसपणे मुखर करणारा सृजनशील लेखक.

आपल्या अभिव्यक्तिचा स्तर उंचवायचा असेल तर जीवनात किती खोल उतरावे लागते याचे प्रत्यक्ष दर्शनच त्यांच्या व्यक्तिमत्वातून घडते. एस.एल.भैरप्पा यांना वाङ्मयविश्वात खरा मान व कीर्ती लाभली ती त्यांनी महाभारतावर लिहिलेल्या पर्व, तसेच तत्त्वज्ञानाचा मार्ग सोडून कादंबरी—लेखनातून जीवनाचा अर्थ जाणू पाहणारे भैरप्पा यांनी अत्यंत लोकप्रिय आशयसंपन्न कादंबरी 'वंशवृक्ष'. सनातन धर्मपरंपरा आणि मन्वंतरकाळातील बदलती जीवन मूल्ये यांतील संघर्षाचे कौटुंबिक पातळीवर उमटणारे भावकल्लोळ प्रभावीपणे चित्रित करणारी कलाकृती. बीज—क्षेत्र न्याय आणि वंशवृक्षाची संकल्पना यांचा उहापोह करणारी 'वंशवृक्ष' ही कलात्मक कादंबरी, त्यानंतर बाबरी—मशीद व हिंदु—मुस्लिम संघर्षावर आधारित 'आवरण' या कादंबऱ्यांनी भैरप्पा यांना मान—सन्मान मिळवून दिला. त्यांना वाचकवर्गही भरपूर मिळाला. कादंबरी या प्रधान वाङ्मय प्रकाराला त्यांनी विशेष प्रतिष्ठा प्राप्त करून दिली. आत्मचरित्रकार, कथाकार, नाटककार, कादंबरीकार, निबंधकार अशा वेगवेगळ्या वाङ्मय प्रकारातून लिहिणारा हा लेखक आपल्या कलाकृतीतील दमदार शब्दांतून डोळ्यांसमोर हुबेहूब चित्र उभे करतो. त्यांचे शब्दसामर्थ्य मोठे आहे. वाचकाला देहभाव विसरायला लावून वाङ्मयीन गोडव्याच्या आणि वाङ्मयीन विश्वाच्या एका उंच शिखरावर नेऊन पोहचवतो. आपल्या जिवंत शब्दसृष्टीतून जीवन रेखाटणारा, त्यांच्या वाङ्मयप्रकारातील पायांना जणुकाही आपल्याच भोवती फिरावयास लावणारा हा माणूस खऱ्या अर्थाने शब्दांचा, शब्दसृष्टीचा, वाङ्मयविश्वातील वैभवाचा निर्माता ठरतो.

एस.एल. भैरप्पा यांचे भारतीय साहित्यातील स्थान :

“शब्द आणि अर्थ यांचे परस्पराना अनुरूप असं सौंदर्यशालीत्व म्हणजे साहित्य होय” असे स्थूलमानाने भारतीय संस्कृती देशात महादेवशास्त्री जोशी यांनी म्हटले आहे.

याच शब्द आणि अर्थाचा सुंदर मिलाफ करून भारतीय साहित्य विश्वात सौंदर्यसाहित्य ओतण्याचे काम भैरप्पा यांनी केले आहे. त्यांच्या कादंबरीची पहिली आवृत्ती दहा हजार प्रतीची आहे. यावरून त्यांच्या कादंबरीलेखनाचं सामर्थ्य आपल्या लक्षात येते. त्यांनी कादंबरीलेखन कन्नड भाषेतून केले; परंतु आता त्या कादंबरीचे अनेक प्रादेशिक भारतीय भाषांमधून भाषांतरे झालेले आहेत. मराठीतूनही त्यांच्या दहा कादंबऱ्यांची भाषांतरे झाली आहेत. अल्पावधीतच त्या कादंबऱ्यांच्या आवृत्त्याही संपल्या आहे. मराठी

वाङ्मयविश्वालाही आता त्यांचे नाव माहीत झालेले आहे. बहुतांश कादंबऱ्यांचे इतर भाषेत भाषांतरे झाल्यामुळे त्यांचे नाव आता समग्र भारतीय साहित्यात प्रसिद्ध आहे.

लेखक भैरप्पा यांचे शब्दसामर्थ्य मोठे आहे. असंख्य वाचक रसिक त्यांच्या शब्दसामर्थ्यात न्हाऊन तृप्त होतात. त्यांचे साहित्य वाचतांना वाचक तहान, भूक, देहभान विसरून साहित्य विश्वाच्या एका उंच शिखरावर पोहचतो. आपल्या जिवंत शब्दसृष्टीतून फिरायला लावणारा हा माणूस खऱ्या अर्थाने शब्दांचा, शब्दसृष्टीचा, वाङ्मयविश्वाचा निर्माता ठरतो. अगदी आईनस्टाईनच्या विधानाप्रमाणे तो म्हणतो, “...हृदयपरिवर्तन शब्दानेच साधता येते. कधी तो उच्चारून कधी तो न उच्चारता”, आईनस्टाईन एवढ्यावर थांबला नाही तो पुढे म्हणाला, “शस्त्रशक्तीचा पाडाव करण्याचे सामर्थ्य फक्त शब्दशक्तीत आहे. दुःख असे की, शस्त्र वापरणारा वर्ग आपल्या शस्त्रांची जेवढी काळजी घेतो तेवढी काळजी शब्द वापरणारे आपल्या शब्दसामर्थ्याची घेत नाही.”

शब्द कसा? आणि केवढा जपून वापरायचा, त्याचे सामर्थ्य केंव्हा, कसे आणि कोठे प्रकट करायचे आहे याचे आदर्श उदाहरण म्हणजे भैरप्पा. जीवन जगत असतांना अनेक अडचणींना त्यांना सामारे जावे लागले. त्यावर मात करून जीवनातील गोडवा त्यांनी हरवू दिला नाही. हा समृद्ध जीवनपट लेखकानी कानडी भाषेत आपल्या ‘भीती’ या आत्मचरित्रात रेखाटला आहे. त्याचा मराठीत अनुवाद पुण्याच्यासौ. उमा विरूपाक्ष कुलकर्णी यांनी ‘माझं नाव भैरप्पा’ या नावाने अनुवादीत केला आहे.

आजवर एस.एल.भैरप्पा यांच्या २० कादंबऱ्या आणि तीन विचारप्रधान निबंध संग्रह प्रसिद्ध झाले आहेत. अनेक कथा व समीक्षाग्रंथही प्रकाशित झाले आहेत. अनेक कलाकृती लोकप्रिय होऊन त्या कलाकृतींना अनेक पुरस्कारही प्राप्त झाले आहेत. भारतीय वाङ्मयीन क्षेत्रातील भैरप्पा म्हणजे आदर्श व्यक्तिमत्व. त्यांच्या समर्थ लेखणीने त्यांना राष्ट्रीयदर्जाची कीर्ती प्राप्त करून दिली आहे. म्हणतात ना! ध्येयाचा ध्यास लागला म्हणजे कामाचा, कार्यास त्रास वाटत नाही. असाच सशक्त लेखनाचा ध्यास भैरप्पा यांना लागला होता. भारतीय वाङ्मयीन विश्वात १९५० ते २००० या काळात एक मोठी पोकळी निर्माण झाली होती. ती पोकळी भरून काढण्याचे महत्त्वाचे कार्य भैरप्पा यांनी केले. आपल्या संपूर्ण प्रतिमेचा कस लावून श्रेष्ठ दर्जाचे साहित्य निर्माण केलं. साहित्यिक हा शब्दाची शोधी करणारा असतो. समीक्षक मार्केटिंग करतात. शब्दांच्या या शेतकऱ्याला समीक्षकांची नव्हे तर रसिकांची वाहवा मिळावी लागते आणि ही वाहवा भैरप्पा यांना ओतप्रोत मिळाली. किंबहुना त्यांच्या नवसृजन साहित्यासाठी प्रेरणादायी ठरते. हीच प्रेरणा भैरप्पांनाही मिळाली. येथे त्यांचे वाङ्मयीन मूल्य आणि स्थान भारतीय साहित्यात मोठे ठरते.

भैरप्पा यांनी आपलं साहित्य वाळूवर, पाण्यावर लिहिले नाही, तर ते दगडावर लिहिल्या गेल्यासारखे आहे. अलीकडे संपूर्ण भारतभर त्यांना प्रसिद्धी मिळाली. ती त्यांनी लिहिलेल्या ‘पर्व’ या कादंबरीमुळे महाभारतावर लिहिलेली ही कादंबरी अनेक अभ्यासक समीक्षकांच्या संशोधनाचा विषय ठरली आहे. अनेक विद्यापीठांच्या अभ्यासक्रमात तिचा समावेश आहे. ‘कादंबरी’ या वाङ्मय प्रकाराला त्यांनी खूप मोठी प्रतिष्ठा प्राप्त करून दिली आहे.

कादंबरीमध्ये मानवी जीवनातील सर्वांगाचा वेध घेता येतो. भैरप्पा यांनी आज ते जगासमोर सिद्ध केल्याची खात्री पटते. उदा. कर्नाटक हायकोर्टाचे मुख्य न्यायाधीश गोविंद भट्ट यांनी हायकोर्टाच्या ग्रंथालयाचे उद्घाटन करतांना म्हटले, वंशवृक्ष वाचली आहे? दिवस कार्य, श्राद्धकर्म, संन्यास गृहस्थधर्म यासारख्या हिंदू कायद्याशी संबंधीत कितीतरी कल्पनाविषयी अंतदृष्टी या कादंबरीच्या वाचनातून मिळते. त्यांचे हे विधान भैरप्पा यांच्या कादंबरी वाङ्मयाबद्दल खूप काही सांगून जाते. मानवी मनाचे, भारतीय संस्कृतीचे, कांगोरे इतक्या सखोलतेने त्यांनी आपल्या साहित्यात मांडले आहेत की, त्याचं थक्क करणारं दर्शन वारंवार घडतं.

स्थानिक, संकुचित विषय हाताळून त्यांनी स्वतःला एका चौकटित बंदिस्त न करता त्यांचे लेखन मानवी जीवनातील सर्व अंगांना स्पर्श करणारे आहे. त्यांच्या कादंबऱ्यांचा संस्कृत, मराठी, हिंदीत, इंग्रजीतून अनुवाद झाला आहे. यापैकी ‘वंशवृक्ष’, ‘बोधवली’ यावर चित्रपट निघून त्याला पुरस्कार मिळाले आहे. याशिवाय ‘ट्रुथ अँड ब्युटी’ ‘व्हॅल्यूज इन माईन इंडियन एज्युकेशन थॉट’ हि त्यांची दोन इंग्रजी पुस्तके, खुप गाजली आहेत. १९७७ मध्ये त्यांना ब्रिटीश काँग्रेसिलची फेलोशीप मिळाली. असे श्रेष्ठ कन्नड साहित्यिक भैरप्पा यांना नुकताच राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघ जनकल्याण समिती महाराष्ट्र प्रांतातर्फे श्री गुरूजी वाङ्मय सेवा पुरस्कार सरसंघचालक सुदर्शनजी यांच्या हस्ते नागपूर येथे देण्यात आला.

भैरप्पा यांची ‘धर्मश्री’ कादंबरी प्रसिद्ध झाली तेव्हा त्यांनी निश्चय केला की, पुढील जीवनात सृजनशील साहित्याच्या मार्गाने पुढे गेले पाहिजे. यातूनच भैरप्पांना ‘वंशवृक्ष’ ची प्रेरणा मिळाली. कानडी भाषेतून ती लगेच हिंदी, मराठी, तेलगू, उर्दू, पंजाबी अश्या भाषेतून अनुवादीत झाली. ‘धर्मश्री’ तर संस्कृतमधून अनुवादीत झाली. भारतीय साहित्यविश्वात भैरप्पा शब्दसामर्थ्याने रममाण होत असतांना साहित्याचा दर्जा आणि परंपरा यांना कुठेही धक्का लागू दिला नाही. आजही साहित्यातला जातीयवाद निंदनीय आहे, असे ते म्हणतात. एवढ्यावरच ते थांबत नाहीत तर पुढे म्हणतात, “वाचकाला माणसाच्या मनाच्या अंतराळात प्रवेश करायला मदत करणं हे साहित्याचं काम प्रेम, अनुकंपा, करुणा या भावना रसिकांच्या मनात तयार करून त्यांचं मन संवेदनशील करणं हे साहित्याचं काम आहे.” असे त्यांचे साहित्याबद्दल प्रांजळ मत आहे आणि त्यासाठी ते प्रयत्न करीत आहेत.

एस.एल. भैरप्पा यांच्या लिखाणामागील प्रेरणा समजून घेण्याचा प्रयत्न केला तर मानवी जीवनाचा शोध घेणे, मानवी जीवनातील प्रश्न समजून घेऊन त्यावर उपाय शोधणे आणि मानवी जीवनातील सत्याचा शोध घेणे, अशी गंभीर प्रश्नांची उकल करण्यासाठी भैरप्पा लिहितात. 'महाभारत' या महाकाव्याचे लेखकाच्या मनावर एक आगळा वेगळा संस्कार उमटवला. महाभारत वाचल्यानंतर या महाकाव्यावर 'पर्व' नावाची कादंबरी लिहिण्याचा निर्णय लेखकांनी घेतला होता. लिहायचे असेल तर प्रथम सत्याचा शोध घेतला पाहिजे... महाभारत कसे झाले? कोठे झाले? हे पाहण्यासाठी लेखकाला अनेक ठिकाणी भ्रमण करावे लागले. लिखाणामागील प्रेरणा किती खोलवर रूजली असते ते भैरप्पांच्या पुढील उदाहरणावरून दिसून येते. लढाकच्या परिसरात अनेक महाभारत कालीन परिसराचा शोध घेत असताना त्यांना पोलिसांनी अडवीले आणि निर्वाणीचे सांगितले, 'तुम्ही पुढे जाऊ नका कारण पुढे सर्व चोर, लुटारू, दरोडेखोरांचे राज्य आहे...' तेव्हा भैरप्पा यांनी अत्यंत शांतपणे पोलिसांचे म्हणणे ऐकून घेतले आणि आपल्या मनगटावरील घड्याळ, कपडे काढून फाटक्या चड्डी, बनियनवर फिरत राहिले. माहिती घेत राहिले, सत्य समजून घेत राहिले, याला म्हणावी खरी सृजनशीलता.

भैरप्पा यांनी स्वतः ही कबूली दिली आहे; ते म्हणतात, 'माझ्या लिखाणाची प्रेरणा आहे ती म्हणजे 'मंतवी जीम ज्जनजी पद भनउंद स्पमिश् सत्याचा शोध घेण्यासाठी मी लिहितो. यातून मला अविट आनंद मिळतो.' अर्थात प्राचीन परंपरेप्रमाणे भैरप्पा 'आनंदनिर्मिती करणे' हे साहित्याचे प्रयोजन मानतात. प्राचीन व अर्वाचीन हिंदू धर्मसंस्कृतीमधील संघर्ष भैरप्पांनी स्वतः पाहिला. हिंदू धर्म संस्कृतीमधल्या विचारातून, तत्त्वज्ञानातून भैरप्पा प्रेरणा घेतात आणि आपले विचार व्यक्त करतात. भारतातील पौराणिक व ऐतिहासिक घडामोडींचा भैरप्पावर फार मोठा प्रभाव आहे. प्राचीन भारतातील सामाजिक, सांस्कृतिक आणि धार्मिक घडामोडीत त्यांच्या लेखनाच्या प्रेरणा दडलेल्या आहे. या प्रेरणेतून त्यांनी अनेक कादंबऱ्याही लिहिल्या आहेत. कादंबऱ्या शीर्षकावरून आणि त्या कादंबऱ्यातील आशयावरून भैरप्पा यांच्या लिखाणामागील प्रेरणा ठळकपणे दिसून येते.

प्राचीन तत्त्वज्ञान आणि अर्वाचीन तत्त्वज्ञान यातील संघर्ष, बदल, परिवर्तनवादी विचार भैरप्पांना अंतर्मुख करतात. स्वतः भैरप्पाही आपल्या लेखनाबद्दल सांगतात, 'जीवनाचा अर्थ मी तत्त्वज्ञानाच्या अंगाने शोधू शकलो नाही. जीवनाचा अर्थ शोधण्यासाठी मी लिहू लागलो, माझ्या मनातील प्रश्नांची उत्तरे शोधण्यासाठी आणि मनात गर्दी करणाऱ्या विचारांच्या प्रस्थापनेसाठी मी लिहू लागलो.'

संदर्भग्रंथ :

१. कुलकर्णी उमा, (अनु.), 'माझं नाव भैरप्पा', (मूळ ले. एस. एल. भैरप्पा), राजहंस प्रकाशन, प्रथम आवृत्ती, ऑगस्ट, २००४, पृ. ३१
२. तत्रैव, पृ. २१८
३. दै.लोकमत, नागपूर, सोमवार, दि. ७ मार्च, २००५
४. अ.भा.सा.सम्मेलन, सांगली, समारोप समारंभाचे भाषण
५. उनि, कुलकर्णी उमा, (अनु.), (मूळ ले. एस. एल. भैरप्पा), माझं नाव भैरप्पा, पृ. ३१
६. तत्रैव, पृ. ७
७. रेवणकर विजयालक्ष्मी, (अनु.), (मूळ ले. एस. एल. भैरप्पा), धर्मश्री, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, द्वितीय आवृत्ती २००५, पृ. ३२
८. तत्रैव, पृ. ७७
९. नेमाडे भालचंद्र, 'साहित्याची भाषा', साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद, प्रथम आवृत्ती, १९८७
१०. बांदिवडेकर चंद्रकांत, मराठी कादंबरीचा इतिहास, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे, द्वितीय आवृत्ती, ऑक्टो, १९९६